

دانشنامه و مخاطبان

برای تحقیق در حوزه دانشنامه و دانشنامه‌نگاری اولین مکانی که به فکر پژوهشگر می‌رسد محیط‌های آموزشی و پژوهشی است. دانشگاه‌ها و پژوهشگاه‌ها منطقاً باید خانه اصلی دانشنامه‌ها و دایرةالمعارف‌های عمومی و تخصصی باشد تا دانشجویان و پژوهشگران قدم نخست و بنیادین تحقیق و پژوهش را با مراجعه به آنها بردارند. ما نیز با همین پیش فرض و سابقه ذهنی، برای تحقیق درباره اینکه دانشنامه‌ها چه جایگاهی در میان مخاطبان دارند، کار خود را با مراجعه به چند کتابخانه معتبر آغاز کردیم. برگه‌های نظر سنجی را که از قبل تهیه شده بود، در اختیار مراجعه‌کنندگان به کتابخانه‌ها قرار دادیم و با تنی چند از مسئولان این کتابخانه‌ها به گفت‌وگو نشستیم.

اولین جایی که برای بررسی آماری خود انتخاب کردیم «پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی» بود که هم محیطی پژوهشی است و هم دانشگاه آن در دل پژوهشگاه و در کنار کتابخانه قرار گرفته است. نخست، نزد آقای فرخ امیرفریاری، مدیر کتابخانه، رفتیم. با هماهنگی ایشان قرار شد با یکی از مسئولان میز امانات کتاب گفت‌وگو کنیم، اما پیش از آن، آقای امیرفریاری نکاتی را در موضوع مورد بحث ما مطرح کردند که جا دارد به آنها اشاره کنیم، از جمله اینکه دانشنامه‌نگاری زاده بلوغ فکری در جامعه است، چنانکه در اروپا در دوره‌ای دانشنامه پدید آمد که زمینه فکری و فرهنگی آن فراهم شده بود. اما در ایران چنین فضایی هنوز به وجود نیامده است و با آنکه دانشنامه‌های فراوانی در حال تدوین است، بسترسازی فرهنگی صورت نگرفته است؛ از این روست که نتیجه به دست آمده مطلوب نیست. او هم چنین به نقایص اطلاع‌رسانی این آثار اشاره کرد که اطلاعیه انتشار برخی از این آثار به کتابخانه پژوهشگاه نمی‌رسد. علاوه بر این، طولانی بودن فاصله زمانی بین انتشار مجلدات، تجدید چاپ نشدن شماره‌های نخست برخی دانشنامه‌ها مانند دایرةالمعارف تشیع و روزآمد نبودن اطلاعات مدخل‌های دانشنامه‌ها را از جمله مشکلات این حوزه ذکر کرد.

نتیجه حاصل از این نظرسنجی نشان داد که دانشجویان که باید اصلی‌ترین و بیشترین استفاده‌کنندگان از کتب مرجع، به ویژه دانشنامه‌ها، باشند رقم پایینی را، هم در شناخت این آثار و هم در استفاده از آنها، به خود اختصاص می‌دهند. عده‌ای نیز که تا حدودی این آثار را می‌شناختند در پاسخ‌های خود، انتقاداتی از دانشنامه‌های موجود مطرح کردند. ما در این بررسی سعی کردیم با توجه به بودجه

• مهناز مقدسی - اشکان تقی‌پور

در اختیار پژوهشگر قرار می‌دهد.

۷. آیا می‌دانید که در حال حاضر بیش از ۱۰۰ دانشنامه و دایرةالمعارف (عموماً تخصصی) به زبان فارسی تدوین شده یا در حال تدوین است؟ آیا اطلاعیه انتشار آنها به دست شما می‌رسد؟
بله، فکر می‌کنم این اطلاعیه‌ها به دست ریاست کتابخانه برسد و ما از طریق تابلوی تازه‌های کتاب از آنها مطلع می‌شویم.

۸. حدس می‌زنید این تعداد دانشنامه‌ها چقدر از نیاز پژوهشگران را بر طرف می‌سازد؟

خیلی زیاد، به ویژه برخی از دانشنامه‌ها مثل دایرةالمعارف فارسی مصاحب و لغت‌نامه دهخدا بسیار مورد استفاده است.

۹. حدس می‌زنید چند تن از مراجع‌کنندگان شما یا اصولاً دانشجویان این مرکز (پژوهشگاه) با استفاده از کتاب‌های مرجع و دانشنامه‌ها آشنایی دارند و به آنها مراجعه می‌کنند؟

دانشجویان ورودی جدید حتی چگونگی انتخاب کتاب از برکه‌دان را هم نمی‌دانند، اما آنها که چند ترمی را گذرانده‌اند تا حدودی مطلع‌ترند. می‌توان گفت حدود نیمی از دانشجویان توانایی لازم را در این زمینه دارند.

۱۰. آیا پیش آمده است که دانشجویی از شما در مورد روش استفاده از برخی دانشنامه‌ها سؤال کند، مثلاً بپرسد این علامت اختصاری یعنی چه یا فلان مدخل را چگونه باید پیدا کرد؟

بله، بیشتر در مورد فهرست کتاب‌ها سؤال می‌کنند.

۱۱. آیا می‌توانید برآورد حدودی بکنید که چه تعداد از مراجع‌کنندگان به کتابخانه از دانشنامه‌های فارسی مثلاً دایرةالمعارف فارسی مصاحب، دایرةالمعارف بزرگ اسلامی یا دانشنامه جهان اسلام و دانشنامه ادب فارسی یا دیگر دانشنامه‌های فارسی استفاده می‌کنند؟

دایرةالمعارف مصاحب در درجه اول اهمیت قرار دارد و دوسری از این مجموعه بر روی میز قرار گرفته که حاکی از مراجعه فراوان به آن است. بعد از مصاحب، لغت‌نامه دهخدا و دایرةالمعارف بزرگ اسلامی متقاضی فراوان دارد.

۱۲. دانشکده پژوهشگاه علوم انسانی چه رشته‌هایی (در چند مقطع) دارد؟

فرهنگ و زبان‌های باستانی، زبان‌شناسی همگانی، فلسفه، علوم سیاسی، ادبیات فارسی، تاریخ که اکثر دانشجویان از کتابخانه استفاده می‌کنند.

۱۳. تا به حال پیش آمده که مراجع‌کنندگان به کتابخانه از شما بپرسند

فراوانی که برای انتشار دانشنامه‌ها صرف می‌شود و تعداد چشمگیر دانشنامه‌های منتشر شده و در حال انتشار، دیدگاه‌های پژوهشگران و دانشجویان که مخاطبان اصلی این آثارند را جویا شویم. امیدواریم که این بررسی آماری نتیجه مؤثری در روند رو به پیشرفت دانشنامه و دانشنامه‌نگاری داشته باشد.

پیش از ذکر نتایج آماری، گفت‌وگوهای صورت گرفته با مسئولان کتابخانه‌ها به شرح زیر درج می‌شود. گفت‌وگوی اول با مسئول میز امانات کتابخانه پژوهشگاه علوم انسانی، خانم مهناز نصیر، است.
۱. مراجع‌کنندگان به این کتابخانه چه کسانی هستند آیا می‌شود آنان را دسته‌بندی کرد؟

بله، استادان، دانشجویان و پژوهشگران آزاد. مراجع‌کنندگان با توجه به تحصیلات و سمت سازمانی شان روزانه در لیست مشخصی در کتابخانه ذکر می‌شوند.

۲. معمولاً در روز چند مراجعه‌کننده دارید؟

بین ۶۰ تا ۷۰ نفر که استادان، دانشجویان و پژوهشگران پژوهشگاه را نیز در برمی‌گیرد.

۳. چند تن از مراجع‌کنندگان، برای پیدا کردن منابع، از شما راهنمایی می‌خواهند؟

در حدود نیمی از مراجع‌کنندگان.

۴. آیا پیش آمده است که پژوهشگران یا دانشجویان برای پیدا کردن منابع تحقیق با شما مشورت کنند؟ معمولاً چه سؤال‌هایی می‌کنند و مشکل‌شان چیست؟

بله. دانشجویان برای پیدا کردن منابع مشکل دارند چون آنها را نمی‌شناسند، زیرا استادان فقط اطلاعات محدودی را در اختیار آنها قرار می‌دهند.

۵. کتاب‌های مرجع در کتابخانه شما در کدام قسمت قرار گرفته است و شامل چه بخش‌هایی است؟

در سالن کتابخانه قرار دارد و شامل بخش‌های فلسفه، زبان‌شناسی و دانشنامه و فرهنگ‌هاست که براساس موضوع طبقه‌بندی شده‌اند.

۶. تا به حال شده است که دانشنامه‌های تخصصی یا عمومی را به عنوان قدم اول تحقیق، به مراجع‌کنندگان معرفی کنید؟

اگر هدف انتخاب این کتاب‌ها به عنوان مرجع برای تحقیق باشد به آنها معرفی می‌کنیم، ولی اگر هدف موضوعی خاص در دانشنامه‌ها باشد کتابدار مرجع موضوع مورد نظر را استخراج کرده و

که مثلاً در موضوع الهیات یا کتابداری یا ادبیات دایرة المعارفی وجود دارد؟
خیر.

***

دومین محلی که به آن مراجعه کردیم «کتابخانه اداره مرکزی سازمان میراث فرهنگی» بود. ساختمانی زیبا و محیطی گرم و صمیمی از ویژگی‌های بارز این مکان است. علت انتخاب این کتابخانه تنوع مراجعه‌کنندگان به آن بود، زیرا غیر از مسئولان و کارکنان سازمان میراث فرهنگی، دانشجویان و پژوهشگران حوزه هنر و ادب با این کتابخانه آشنا هستند. پس از در اختیار قرار دادن فرم‌های نظر سنجی بین افراد حاضر در کتابخانه سوالات خود را با خانم اسحاقی، مسئول میز امانات، مطرح کردیم. او به رغم مشغله فراوان، در کمال لطف، به سوالات ما پاسخ گفت.

۱. مراجعه‌کنندگان به این کتابخانه چه کسانی هستند آیا می‌شود آنان را دسته‌بندی کرد؟

مراجعان ما همکاران میراث فرهنگی، پژوهشگران آزاد و دانشجویان دانشگاه‌های مختلفند.

۲. معمولاً در روز چند مراجعه‌کننده دارید؟

در طول روز مراجعه‌کنندگان بسیاری داریم.

۳. کدام دسته از مراجعه‌کنندگان، برای پیدا کردن، منابع، از شما راهنمایی می‌خواهند؟

دانشجویان، چون آنها اغلب با مشکل مواجه هستند.

۴. آیا پیش آمده است که پژوهشگران یا دانشجویان برای پیدا کردن منابع تحقیق با شما مشورت کنند؟ معمولاً چه سؤال‌هایی می‌کنند و مشکل‌شان چیست؟

بله، عده زیادی از مراجعه‌کنندگان برای پیدا کردن منابع با استفاده از رایانه با مشکل جدی روبه‌رو هستند. هم‌چنین پس از یافتن منبع مورد نظر خود با نحوه کتاب‌شناسی و ارجاعات این کتاب‌ها مشکل دارند.

۵. کتاب‌های مرجع در کتابخانه شما در کدام قسمت قرار گرفته است و شامل چه بخش‌هایی است؟

این کتاب‌ها در اختیار استفاده‌کنندگان است و شامل منابع لاتین و فارسی با موضوعات کلیات، هنر، معماری، دین و فلسفه می‌شوند.

۶. آیا می‌دانید که در حال حاضر بیش از ۱۰۰ دانشنامه و دایرة المعارف (عموماً تخصصی) به زبان فارسی تدوین شده یا در حال تدوین است؟ آیا اطلاعاتی انتشار آنها به دست شما می‌رسد؟

بله، تا حدودی. با فرهنگنامه کودکان و نوجوانان و دایرة المعارف بزرگ اسلامی ارتباط داریم. دست‌اندرکاران فرهنگنامه کودکان و نوجوانان از منابع کتابخانه ما استفاده می‌کنند.

۷. حدس می‌زنید این تعداد دانشنامه چقدر از نیاز پژوهشگران را برطرف می‌سازد؟

کمک زیادی می‌کنند. البته برای کسانی که اطلاعات مختصر

و کوتاه می‌خواهند و در حقیقت گام اول را در تحقیق برمی‌دارند.

۸. آیا پیش آمده است که دانشجویی از شما در مورد روش استفاده از برخی دانشنامه‌ها سؤال کند، مثلاً بپرسد این علامت اختصاری یعنی چه یا فلان مدخل را چگونه باید پیدا کرد؟

بله، مشکل فراوان در استفاده از دانشنامه‌ها وجود دارد.

۹. تا به حال شده است که مراجعه‌کنندگان به کتابخانه از شما بپرسند که مثلاً در موضوع الهیات یا کتابداری یا ادبیات دایرة المعارفی وجود دارد؟ خیر. متأسفانه کمتر از دانشنامه‌ها سراغ می‌گیرند و استفاده از کتاب‌های مرجع معمولاً آخرین سؤالی است که می‌پرسند.

***

مکان سوم که به آن مراجعه کردیم «دانشگاه تهران» بود. با شوق فراوان به آنجا وارد شدیم. از کنار پیکره نشسته بر بلندی، حکیم ابوالقاسم فردوسی، با احترام گذشتیم و به دانشکده ادبیات و سپس به اتاق معاونت کتابخانه این دانشکده وارد شدیم. خانم مسئولی، معاون کتابخانه دانشکده با گرمی ما را پذیرفت و پس از روشن شدن موضوع بحث، پیش از آنکه سؤالی طرح کنیم با علاقه فراوانی سخن گفت. گفته‌های او را در اینجا عیناً نقل می‌کنیم.

دانشنامه‌ها از کتاب‌های مرجع درجه اول هستند که مراجعه به آنها فراوان است و مشکل اساسی کار، آگاه نبودن دانشجویان از وجود برخی از این دانشنامه‌ها و جایگاه آنها در تحقیق و ناتوانی در استفاده صحیح از آنهاست. ای‌کاش روش استفاده از کتابخانه و کتب مرجع به شکل واحدی مجزا یا به هر روش سودمند دیگری به دانشجویان ورودی جدید آموخته می‌شد چون بسیاری از دانشجویان برای نوشته تحقیق یا تنظیم پایان‌نامه روش استفاده از دانشنامه را نمی‌دانند. به نظر من، یکی از مشکلات دانشنامه‌نگاری در ایران نبودن روشی واحد برای مدخل‌گزینی در دانشنامه‌هاست. برای نمونه، نام یک شخصیت علمی را با چند شکل مختلف در چند دانشنامه یا دایرة المعارف می‌بینیم. بهتر است در مورد انتخاب اسم شهر و سایر معیارهای مدخل‌گزینی روش یکپارچه‌ای در نظر گرفته شود. هم‌چنین کامل نبودن اکثر دایرة المعارف‌ها مشکل دیگری است که ظاهراً حل آن زمان بسیاری می‌برد.

۱. آیا اطلاعاتی انتشار دانشنامه‌های جدید به دست شما می‌رسد و اصولاً با این مراکز و مؤسسات ارتباطی دارید؟

متأسفانه خیر. با وجود استفاده فراوان همکاران این مراکز از کتابخانه ما، با ما همکاری چندانی ندارند. فقط دانشنامه جهان اسلام، دانشنامه خود را رایگان در اختیار ما قرار می‌دهد و برای ما می‌فرستد. به دایرة المعارف بزرگ اسلامی مراجعه فراوانی می‌شود، ولی متأسفانه این مرکز هنوز آن را در اختیار کتابخانه دانشکده ادبیات قرار نداده است. انصافاً جای خالی دانشنامه و دانشنامه‌نگاری در فضای علمی و فرهنگی جامعه احساس می‌شد و سال‌های سال فقط دایرة المعارف مصاحب بود که با همه بزرگی و ارزش علمی کافی نبوده

گروه مجزای تحصیلی قرار دادیم. یک بار دیگر نیز پاسخ دهندگان را بر اساس مقاطع تحصیلی در سه گروه کارشناسی، کارشناسی ارشد و دکتری طبقه بندی کردیم. نتایج به دست آمده در جدول های (۱) و (۲) به تفکیک شناخت هر گروه از ۱۵ دانشنامه انتشار یافته یا در حال انتشار درج شده است. انتخاب عناوین دانشنامه ها بر اساس میزان شناخت پاسخ دهندگان به نظر سنجی بوده که برخی از آنها را با وجود شناخت حتی یک نفر، به سبب تخصصی بودن آن دانشنامه، ذکر کردیم و از ذکر بقیه برای طویل نشدن جدول صرف نظر کردیم. پس از جداول، انتقادات و پیشنهادهای گروه آزمون را، با ذکر اولویت آماری، برای اطلاع خوانندگان درج کردیم. سن پاسخگویان بین ۲۰ تا ۴۷ سال بود که ۷۰٪ آنان بین ۲۰ تا ۲۶ ساله و ۳۰٪ بین ۲۷ تا ۴۷ ساله بودند. (جدول ۱)

* ذکر فرهنگ معین در این جدول به سبب آمار بالای اشاره به آن در میان پاسخ ها بود، در حالی که منطقی نباید در این جدول درج می شد. به علاوه، عده قابل توجهی از پاسخ دهندگان تفاوت دانشنامه و فرهنگ لغت را نمی دانستند، لذا، به جای دانشنامه به تعداد بسیاری فرهنگ اشاره کرده و از مشکلاتشان در مراجعه به آنها نوشته بودند که چون از بحث ما خارج بود به آنها اشاره نکردیم، فقط نام این فرهنگ ها را بدین ترتیب ذکر می کنیم: فرهنگ عمید، آریانپور، فرهنگ اصطلاحات فلسفی، فرهنگ سخن و فرهنگ پیشرو.

توضیح: علاوه بر دانشنامه های مندرج در جداول فوق، در پاسخ های جمع آوری شده به دانشنامه های زیر نیز اشاره شده بود که به سبب آنکه حداکثر یک نفر با آنها آشنا بود از ذکرشان در جدول صرف نظر کردیم، اما اسامی آنها اشاره می کنیم. (جدول ۲)

دانشنامه علوم سیاسی، دانشنامه امام علی (ع)، دایرة المعارف فرید وجدی، دانشنامه علایی، دایرة المعارف علوم اجتماعی، کتاب کوچه، دانشنامه مزدیسنا، دایرة المعارف دانش بشر؛ هم چنین به دایرة المعارف اسلام، دایرة المعارف دین (الیاده) و رانلج به زبان انگلیسی نیز در میان پاسخ ها اشاره شده بود.

انتقادات مطرح شده بر حسب اولویت

۱. کامل نبودن دانشنامه ها؛
  ۲. کمبود یا فقدان آنها در کتابخانه های دانشگاه ها و کتابخانه های عمومی؛
  ۳. به روز نبودن اطلاعات تعدادی از آنها؛
  ۴. مشکل زبان مقالات (دشوار نویسی) و نقص اطلاعات مندرج در بعضی از مقالات؛
  ۵. بی اطلاعی دانشجویان از انتشار این آثار به سبب عدم اطلاع رسانی دقیق و گسترده انتشار آنها.
- در میان پاسخ دهندگان، عده ای نیز به موارد زیر اشاره کردند که

است؛ زیرا موضوعات جدید بسیاری در عرصه علمی و فرهنگی به وجود آمده که باید به دانشنامه ها افزوده شود. یکی دیگر از آثاری که محل مراجعه دانشجویان است، لغت نامه دهخداست که مراجعه کننده فراوانی دارد.

۲. میزان آگاهی دانشجویان ادبیات از انتشار دانشنامه های ادبی تا چه حد است؟

متأسفانه دانشجویان چندان مطلع نیستند. به همین منظور قصد داریم تا فهرست دانشنامه های موجود و کتاب های مرجع داخلی و خارجی را بر روی تابلوی اعلانات نصب کنیم تا دانشجویان با آنها آشنا شوند.

***

«دانشکده الهیات» دانشگاه تهران چهارمین مکانی بود که به آن مراجعه کردیم. علت این انتخاب کثرت دانشنامه هایی با موضوعات دینی، همچون دانشنامه جهان اسلام، دایرة المعارف تشیع و دایرة المعارف بزرگ اسلامی بود که طبعاً نخستین مخاطبان آنها دانشجویان این دانشکده هستند.

یکی از مجوزهای ورود به این دانشکده پوشش چادر برای خانم ها بود و جای خوشبختی که در همانجا چادر به اندازه کافی موجود بود و در اختیار مراجعه کنندگان قرار می گرفت.

دانشجویان دانشکده در ساختمان و حیاط مجاور آن پراکنده بودند. فرم های نظر سنجی را بین آنها پخش کردیم. در این میان، با برخورد عجیبی از سوی برخی دانشجویان مواجه شدیم که در سه مرکز قبلی به آن برخورد بودیم. شرط برخی از دانشجویان برای پر کردن نظر سنجی سیاسی نبودن سؤال ها بود! در همان لحظه این جمله تاریخی به ذهن خطور کرد که «سیاست ما عین دیانت ماست».

به راستی چرا تحصیل کردگان عرصه دین و الهیات این چنین نه از سیاست بلکه حتی از توهم سؤال سیاسی گریزانند؟ مگر نه اینکه سیاست ما عین دیانت ماست و دانشکده الهیات دانشگاه تهران یکی از پایگاه های اصلی آموزش و پژوهش علوم دینی است؟ بر عهده مسئولان است که این سیاست زدگی، بهتر بگوییم، ترس از سیاست را در محیط دانشگاهی از بین ببرند.

به کتابخانه دانشکده و هم چنین کلاس های کارشناسی ارشد رشته علوم قرآن و حدیث مراجعه کردیم. چندان از دانشجویان علوم قرآن و حدیث با حوصله تمام و احساس مسئولیتی ستودنی برگه های نظر سنجی را پر نکردند.

***

پس از جمع آوری برگه ها پاسخ های داده شده را در چند ستون موضوع بندی و نتیجه حاصله را به شرح زیر از آن استخراج کردیم.

گروه آزمون در این نظر سنجی ۵۰ نفر از رشته های مختلف بودند. چون افراد رشته الهیات و شاخه های وابسته به آن درصد بیشتری از این تعداد را در بر می گرفت (۴۶٪ از کل این تعداد)، لذا آنها را در سه

جدول ۱
میزان آشنایی دانشجویان و پژوهشگران با دانشنامه‌ها به تفکیک رشته تحصیلی
واحد: نفر

عنوان دانشنامه	رشته تحصیلی		
	الهیات با همه گرایش‌ها (۲۸ نفر)	علوم انسانی بجز الهیات (۱۴ نفر)	سایر رشته‌ها (۸ نفر)
دایرةالمعارف بزرگ اسلامی	۱۶	۲	۲
دانشنامه جهان اسلام	۹	۵	—
دانشنامه ایران و اسلام	۱	—	—
دایرةالمعارف تشیع	۶	۳	۱
دایرةالمعارف فارسی (مصاحب)	۸	۶	۵
لغتنامه دهخدا	۸	۴	۴
فرهنگ معین*	۶	۴	۳
دانشنامه قرآن و قرآن پژوهی	۴	—	—
ایرانیکا	۱	—	۱
دانشنامه ادب فارسی	۱	—	۲
دانشنامه فیزیک	—	—	۱
دایرةالمعارف زن ایرانی	—	۱	—
فرهنگنامه کودکان و نوجوانان	—	۱	۴
دایرةالمعارف هنر	—	—	۱
دایرةالمعارف موسیقی	۱	—	—

نشان دهنده دقت و آشنایی آنها با این آثار بود، از جمله:

— نبود دانشنامه جامع در رشته‌های تخصصی مانند: تاریخ، جغرافی، فلسفه، علوم سیاسی، روابط بین الملل و رشته‌های علوم پایه. (قابل توجه مراکز دانشنامه نگاری)

— آشنا نکردن دانشجویان با این نوع آثار که به عهده استادان و بخش‌های اطلاع رسانی دانشگاه‌هاست.
— متفاوت بودن ضبط اعلام خارجی در دانشنامه‌های مختلف که این امر گاه مانع دستیابی به مدخل مورد نظر می‌شود.
— نداشتن فهرست جامع هر مجلد در ابتدا با انتهای آن جلد.
— آگاه نکردن دانشجویان از نحوه استفاده و فواید استفاده از دانشنامه‌ها.

— طولانی بودن فاصله زمانی انتشار مجلدات.

ویژگی‌های مهم دانشنامه بر حسب اولویت‌های ذکر شده پاسخ دهندگان

۱. کامل بودن دانشنامه یعنی در برگرفتن «الف» تا «ی»؛

۲. مستند بودن و روزآمد بودن اطلاعات؛

۳. ساده بودن زبان مقالات؛

۴. داشتن ارجاعات کتاب‌شناسی درون متن و پایان مقاله؛

۵. عرضه آن به صورت CD؛

۶. اندازه متناسب مقالات؛

۷. داشتن گروه مؤلفان و پدیدآورندگان؛

۸. مصور بودن مقالات، به ویژه برای کودکان و نوجوانان.

پیشنهادها

۱. تقسیم کردن دانشنامه‌های مفصل به زیرمجموعه‌های تخصصی تر برای سرعت بخشیدن به کار و اتمام آن در زمان کوتاه‌تر.
۲. حمایت وزارت ارشاد و آموزش و پرورش از دانشنامه‌ها، به ویژه دانشنامه‌های کودکان و نوجوانان، برای پایین آمدن بهای آنها و امکان تهیه طیف گسترده تری از مخاطبان.
در میان پاسخ‌ها در مورد فرهنگنامه کودکان و نوجوانان به مطلب جالبی اشاره شده بود که در اینجا عیناً آورده می‌شود:
« فرهنگنامه کودکان و نوجوانان برعکس نامش به درد همه اقشار مردم می‌خورد، ولی نامش مانع از آن می‌شود که همه از آن استفاده کنند، مثلاً بسیاری از مقالات حوزه ادبیات، جغرافی، پزشکی یا نجوم آن به درد مخاطب متخصص می‌خورد.»

جایگاه درس روش تحقیق در دانشگاه‌ها

درس روش تحقیق که از درس مهم، اما به ظاهر غیرضروری، دانشگاهی است و توقع می‌رود در این درس کتاب‌های مرجع و شیوه استفاده از آنها به صورت نظری و عملی به دانشجویان آموزش داده شود، متأسفانه چنین وظیفه‌ای را عملاً ادا نمی‌کند. ضمن آنکه با کمال تأسف تعدادی از رشته‌های دانشگاهی از جمله فیزیک و

جدول ۲
میزان آشنایی دانشجویان و پژوهشگران با دانشنامه‌ها به تفکیک مقطع تحصیلی

عنوان دانشنامه	مقاطع تحصیلی به تفکیک			مجموع افراد آشنا با دانشنامه‌ها
	کارشناسی (۳۱ نفر)	کارشناسی ارشد (۱۵ نفر)	دکترا (۴ نفر)	
دایرةالمعارف بزرگ اسلامی	۱۴	۳	۲	۱۹
دانشنامه جهان اسلام	۱۰	۳	۲	۱۵
دانشنامه ایران و اسلام	۱	—	—	۱
دایرةالمعارف تشیع	۷	۲	۱	۱۰
دایرةالمعارف فارسی (مصاحب)	۱۵	۲	۲	۱۹
لغتنامه دهخدا	۱۰	۴	—	۱۴
فرهنگ معین	۱۰	۲	—	۱۲
دانشنامه قرآن و قرآن پژوهی	۳	۱	—	۴
ایرانیکا	۲	—	—	۲
دانشنامه ادب فارسی	۱	—	۲	۳
دانشنامه فیزیک	—	—	۱	۱
دایرةالمعارف زن ایرانی	—	۱	—	۱
فرهنگنامه کودکان و نوجوانان	۳	۱	۱	۵
دایرةالمعارف هنر	۱	—	—	۱
دایرةالمعارف موسیقی	۱	—	—	۱

شناخته شده‌ترین آثار در میان مخاطبان (جدول ۱ و ۲) بودند و انتقادهای اصلی دانشجویان به این آثار به ترتیب ناتمام بودن آنها، نبودن در کتابخانه‌های دانشگاه‌ها، و روزآمد نبودن اطلاعات مقالات مندرج در آنها بود.

پژوهش فوق، اگر چه طیف محدودی را مورد بررسی قرار داده است اما نتایج به دست آمده نتایج درخور توجهی است که به نظر می‌رسد باید دانشگاه‌ها و مراکز آموزشی و پژوهشی و از همه مهم‌تر، ناشران و مسئولان دانشنامه‌ها بدان نظری خاص داشته باشند.

در پایان به این نکته بسیار مهم اشاره می‌کنیم که در ابتدا، قصد ما بر آورد آماری بر اساس تعداد مخاطبان نبود و هدف، بررسی جایگاه دانشنامه‌ها در میان مخاطبان بود، اما پس از گردآوری داده‌ها نکات ظریف و مهمی توجه ما را جلب کرد که قابل چشم‌پوشی نبود، لذا بر آن شدیم تا آنها را به صورت آمار مختصر در اختیار خوانندگان قرار دهیم. البته خود نیز واقفیم که اگر گروه‌آزمون طیف وسیع‌تری از مخاطبان را، در رشته‌های مختلف، در برمی‌گرفت و جزئیات بیشتری نیز در برگیرنده نظرسنجی لحاظ می‌شد نتایجی به مراتب دقیق‌تر و بهتر حاصل می‌گردید، اما متأسفانه به علت فرصت کمی که در اختیار داشتیم این مهم به زمان دیگری موکول می‌شود. امیدواریم این تحقیق به منزله نخستین گام، سرآغازی باشد برای مطالعات و بررسی‌های عمیق‌تر که مطمئناً نتایج آن بیش از هر جا برای مراکز دانشنامه‌نگاری اهمیت خواهد داشت.

فلسفه، حتی در مقاطع تحصیلات تکمیلی نیز چنین درسی را ندارند و در برخی از رشته‌ها به صورت واحد اختیاری ارائه می‌شود. طبق پاسخ‌های به دست آمده عده‌ای از دانشجویان که این درس را گذرانده بودند فقط با فیش برداری و نحوه تدوین رساله، آن هم به صورت صرفاً نظری، آشنا شده بودند و در این کلاس اطلاع دقیقی از اهمیت کتاب‌های مرجع در امر تحقیق به آنها داده نشده بود.

در جریان تحقیق و ارزیابی داده‌ها به مواردی برخوردیم که ذکر آنها ضروری به نظر می‌رسد. از نوشته‌های عده‌ای از پاسخ‌دهندگان چنین استنباط می‌شود که آنان اساساً دانشنامه‌هایی را که بدان اشاره کرده بودند نمی‌شناختند و فقط نام آنها را شنیده بودند، زیرا نام این آثار را اشتباه نوشته بودند، که ما با تسامح و حدس و گمان این اسامی را ذیل آثار شناخته شده نزدیک به نام پیشنهادی شان آوردیم، مثلاً «دایرةالمعارف اسلامی» را در فهرست دایرةالمعارف بزرگ اسلامی و «دایرةالمعارف شیعه» را ذیل دایرةالمعارف تشیع قرار دادیم. علاوه بر این، چنانکه پیشتر نیز اشاره شد عده‌ای تفاوت فرهنگ لغت و دانشنامه را نمی‌دانستند و کلاً به سؤالات ما پاسخ‌های بی‌ربطی داده بودند. تفکیک نکردن و ندانستن تفاوت بین این دو اثر، متأسفانه در بین کتابداران کتابخانه‌ها نیز مشاهده شد که از آنان توقع می‌رفت چنین اشتباهی نکنند.

بر پایه آمار به دست آمده دایرةالمعارف بزرگ اسلامی و دایرةالمعارف فارسی مصاحب و دانشنامه جهان اسلام به ترتیب